

ПРОФЕСІЙНА САМОІДЕНТИЧНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

В сучасних умовах розвиток вищої педагогічної освіти неможливий без урахування входження України в Болонський процес, одним з головних пріоритетів якого є створення єдиного освітнього простору, необхідність ставлення до освіти як до суспільного блага і суспільної цінності, підвищення якості професійного навчання і т. ін. Нова освітня парадигма вказує, що для якісного забезпечення педагогічного освітнього процесу необхідно дотримуватися такого пріоритетного принципу, який передбачає становлення професійної компетентності майбутнього вчителя, розвиток його творчих начал, загальної культури. Тому й зміст вищої педагогічної освіти вже не може бути зведеним лише до надбання спеціальних знань і вмінь, а технологія освіти – до пасивного засвоєння навчального змісту.

Сучасна педагогічна освіта передусім передбачає усвідомлену й осмислену взаємодію студента з професійним освітнім середовищем, до якого входить зміст навчання, особистість майбутнього вчителя, а також довколишній соціум з його історичною, матеріальною та духовною культурою. У зв'язку з цим у педагогіці особистості пріоритетним є формування особистісних структур свідомості і тільки через них – усі інші якості.

Свідомість – це цілісна категорія освіти особистості, яка має три взаємопов'язаних компоненти: образ світу, образ думки та образ Я. Дані категорії “найбільш точно характеризують особистість як об'єкт свідомості..., свідомість творить діяльність, а, отже, і саму людину [1]”.

Самосвідомість – це вищий рівень розвитку свідомості, який є “основною формування розумової активності і самостійності особистості в її судженнях і діях [2]”. За допомогою даного процесу людина пізнає і себе, і ставлення до неї. Самосвідомість характеризується своїм продуктом – уявленням про себе, Я-концепцією. Таке розрізнення понять процесу і продукту було уведено У.Джемсом у вигляді розрізнення “чистого Я” (яке пізнає) і “емпіричного Я” (якого пізнають). Однією з важливіших умов ефективності майбутньої професійної діяльності є достатній рівень розвитку професійної самосвідомості.

Педагогічна свідомість передбачає: узагальнене, оцінне та цілеспрямоване відображення; конструктивно-творче перетворення педагогічної дійсності на попередньо мисленнєво вибудовану діяльність з передбаченням її результатів; а також регулювання й самоконтроль власної професійної діяльності. За своєю природою вона обіймає систему ставлення особистості до майбутньої професії, систему уявлень про сутність праці вчителя, вимог, що пред'являються до нього, і систему понять про своє професійне Я.

Таким чином, уявлення студента про себе самого – майбутнього професіонала, є продуктом самосвідомості й водночас – його суттєвою умовою, моментом цього процесу.

Знання майбутнього вчителя про свої особистісні і професійні якості, оцінка рівня своєї професійної компетентності стає предметом його самоставлення чи, іншими словами, ставлення самого до себе, себто самооцінки, важливішою характеристикою професійної самосвідомості. А як відомо, адекватна самооцінка студента і позитивне самоставлення до себе, як майбутнього педагога, стимулює впевненість у правильності вибору професії, впливає на успішність

оволодіння нею, впливає на розвиток особистості. Педагогічна самосвідомість майбутнього вчителя забезпечує, таким чином, саморозвиток особистості, його самоактуалізацію, сприяє розкриттю професійного потенціалу. Водночас, студент повинен набути вміння чітко формулювати задачі щодо саморозвитку та виробляти тактику й стратегію досягнення поставлених цілей (близьких, віддалених, проміжних і кінцевих); самостійно здобувати навчальну і професійну інформацію та оперувати нею за нагоди чи потреби вирішення теоретичних і практичних задач; створювати програми самовдосконалення та корекції педагогічно значимих і особистісних якостей.

Однією з важливіших складових педагогічної самосвідомості майбутнього вчителя є професійна самоідентичність, яку ми розуміємо як самоотождотчення себе з педагогічним еталоном, прилучення до педагогічного співтовариства. Педагогічна самоідентичність є необхідною умовою становлення майбутнього вчителя та його самоактуалізації. Успішна професійна самоідентичність залежить від рівня потреби в педагогічній професії, актуалізації мотивації на педагогічну діяльність, наявності педагогічної культури, педагогічних знань, умінь, придатності до праці вчителя. У межах професійної ідентичності студент порівнює себе з педагогічними еталонами і через ці еталони – з практикуючими вчителями.

Ідентичність є однією з найбільш значущих характеристик людини, без яких вона не може існувати як свідомою особистістю. Заслуга в розробці проблеми ідентичності, як відомо, належить Е.Еріксону, який визначив даний феномен як “суб'єктивне почуття неперервної самототожності” [3]. В цій теорії описані всім стадій особистісного розвитку і відповідних змін его-ідентичності, охарактеризовані присутні кожному з них кризові моменти, а також описані особистісні якості, що проявляються під час вирішення цих внутрішніх конфліктів.

Почуття ідентичності супроводжують відчуття цілеспрямованості й осмисленості власного життя та впевненості щодо зовнішнього схвалення. На певних етапах цього процесу формується соціальна ідентичність: оцінка значущості свого буття з позиції соціуму, усвідомлення себе як елемента світу. Проблема Я-концепції розглядається Е.Еріксоном крізь призму его-ідентичності, яку розуміють як виниклий на біологічному підґрунті продукт певної культури. Її характер визначається особливостями даної культури і можливостями даного індивіда. Джерелом его-ідентичності є, за Еріксоном, “культурно значиме досягнення”. Его-ідентичність формується в процесі взаємодії індивіда з його соціокультурним довкіллям. Особливо складним є процес розвитку его-ідентичності в юнацькі роки. Тому Еріксон надає саме цьому віковій найбільшого значення. Его-ідентичність, за Еріксоном, розуміється як сума прийнятих індивідом ролей і певні поєднання самоідентифікацій та можливостей індивіда, як те вони сприймаються ним зважаючи на його досвід взаємодії з довколишнім та знанням того, як на це реагують інші. Таким чином, ідентичність розглядається вченим як деяка структура, складена з певних елементів та переживана суб'єктивно як почуття тотожності і неперервності власної особистості під час сприйняття інших людей, які визнають ці тотожність і неперервність.

Еріксон уважав, що процес формування ідентичності не закінчується юнацьким віком, а супроводжує людину протягом всього її життя. Почуття ідентичності супроводжується відчуттям цілеспрямованості та осмисленості власного життя й упевненості в зовнішньому схваленні [3].

Рольова ідентичність, як своєрідна форма соціальної ідентичності, зумовлена соціальними ролями. На думку Ч.Гордона, рольова ідентичність є сумою п'яти її різновидів: пов'язаної зі статтю людини, себто ролівою; етнічної, заснованої на расовій, релігійній або певній субкультури; ідентичності членства, яка опирається на зв'язок особистості з життям суспільства; політичної та, нарешті, професійної, яку вчений розглядає як систему рольових ідентичностей стосовно її професійної діяльності [5, с. 407].

Дж.Марсія розглядає ідентичність як структуру его таким чином: це внутрішня самостворювана, динамічна організація потреб, здібностей, переконань та індивідуальної історії. З часом прийняття різноманітних рішень стосовно себе та свого життя розвивається і структура ідентичності, підвищується усвідомлення своїх сильних та слабких якостей, цілеспрямованості та осмисленості свого життя [6].

А.Ватерман пов'язує ідентичність з наявністю в людини чіткого самовизначення, яке включає в себе і вибір цілей, цінностей та переконань, яких людина наслідуює в житті та які є елементами ідентичності. Вони формуються в результаті вибору серед різних альтернативних варіантів у період кризи ідентичності та є підґрунтям для визначення життєвого напрямку, смислу життя. Ватерман розглядає ідентичність з процесуального та змістового боків. Так, процес формування ідентичності охоплює засоби, за допомогою яких людина ідентифікує, оцінює та відбирає цінності, цілі та переконання, що вони в майбутньому стануть структурними одиницями його ідентичності. Ідентичність треба розглядати з урахуванням змістової специфіки цілей, цінностей та переконань людини, котрих він вибирає [7].

В.А.Ядов визначає самоідентифікацію як самооцінку власних особистісних властивостей і потенцій як діяльного суб'єкта, включаючи й фізичні, моральні, психічні та інші якості, як це він їх уявляє у власній самосвідомості та у сприйнятті інших...[9].

Є потреба уточнити, в яких саме випадках вживається слово "ідентичність", а в яких – "ідентифікація". Перше – позначає певний стан людини, а друге – процес, який веде до даного стану.

Таким чином, існують два напрями у витлумаченні ідентичності: особистісний та соціальний. Водночас, за першим її аналізують з трьох позицій:

- місцем у стосунках з іншими людьми (соціальні структури та соціальні ролі);
- якості, якими індивід наділяє себе (компетентність, інтелект тощо);
- самооцінки.

Соціальна ідентичність, як це вже відмічалось, описується соціальними категоріями й опирається на аналіз груп, до яких індивід належить та з якими він себе ототожнює.

Таким чином, під час формування майбутнього вчителя треба враховувати й розвивати його професійну ідентичність, оскільки вона сприяє ототожненню студента з майбутньою соціальною роллю, з педагогічною професією, належністю до когорти вчителів. А для того, щоби професійна ідентичність могла придати майбутньому педагогові особистісний смисл, він її повинен усвідомити й осмислити. Ототожнення себе з педагогом-еталоном розвиває в нього потребу "Наука і освіта", № 7-8, 2005

професійного саморозвитку, професійного зростання. Педагогічний ідеал в очах студента – це образ досконалого вчителя, уявлення про те, які якості професійні та особистісні в майбутньому в нього повинні бути. Цей ідеал проявляється в усвідомленні студентом педагогічної вищі своєї соціальної місії, баченні себе в реальному педагогічному процесі. Такий учитель передусім зорієнтований на своїх учнів, їхні інтереси, прагнення, а не навчальний предмет. Подолання суперечностей та невідповідностей між педагогічним ідеалом і реальністю викликає в нього потребу шукати способи їх подолання, потребу нових рішень педагогічних задач, активізувати творчі потенції студента. Особистісний розвиток та професійне зростання відбуваються через вирішення низки протиріч, що виникають в індивідуальній свідомості майбутнього вчителя, між еталоном особистості професіонала й образом свого внутрішнього, вже існуючого, Я.

Формуючи професійну ідентичність, необхідно визначити й постійно враховувати цілі майбутнього вчителя, його цінності, переконання. Необхідно з'ясувати, наскільки вони пов'язані з вибором педагогічної професії та яким є рівень їх значущості для особистості студента.

В дослідженні сформованості професійної ідентичності майбутніх учителів нами було розроблено такі рівні розвитку даного феномена.

Так, високий рівень характеризується сформованими особистісно-значимими професійними цілями, цінностями. Такий студент певно переконаний щодо правильності вибору поставленої ним цілі – бути педагогом. Та відповідно до цього буде своє життя. Для нього є характерним почуття впевненості, стабільності, оптимізму стосовно майбутньої педагогічної діяльності, позитивне ставлення до неї та, як наслідок від цього, прагнення до досягнення професійної компетентності, оволодіння всією сумою професійних знань, умінь, навиків, а також соціокультурним досвідом, педагогічно значущими якостями.

Середній рівень професійної ідентичності, на наш погляд, ототожнюється з тим, що ціль, переконання стати вчителем, прийняття відповідних цінностей майбутньої професії притаманні даним студентам. Однак ці елементи ідентичності формувались не самостійно, а під впливом ідентифікації, до всього ще й зі сподіваннями батьків, з улюбленими вчителями та іншими значимими для них людьми. Прийняті таким чином цілі, цінності та переконання не завжди є достатньо стійкими. Сьогодні під чужим впливом, він упевнений у правильності вибору професії вчителя, а завтра вплив міг змінитися, і вже такої впевненості немає. Та це й зрозуміло, оскільки процес формування професійної ідентичності відрізняється нелінійністю та нерівномірністю й відбувається з подоланням криз ідентичності. Він може проходити як у прогресивному, так і регресивному напрямках, повертатися на більш низький рівень. І в цьому відношенні велике значення має саме чітко усвідомлене, самостійно сформоване переконання оволодіти педагогічною професією. До носіїв нижчого рівня професійної ідентичності ми віднесли студентів, які не мають чітко визначених цілей та переконань стати в майбутньому вчителем, ба навіть не прагнуть активно їх сформувати. Педагогічно значимих цінностей вони також не мають. Такі студенти або захоплені вивченням спеціальних предметів, або ж прагнуть отримати вищу освіту тощо.

У структурі професійної ідентичності майбутнього вчителя можна виділити наступні компоненти: оцінний, когнітивний (знання про особливості педаго-

гічної діяльності), ціннісно-емоційний (позитивне чи негативне ставлення до професії вчителя, прийняття або відхилення себе в педагогічній діяльності та процесуальний. Їх зв'язок відрізняється взаємодією та взаємозалежністю.

Таким чином, професійна ідентичність є динамічною структурою. Вона розвивається протягом усього життя людини, однак цей розвиток проходить нелінійно і нерівномірно, багатоваріантно, проходить крізь подолання ряду криз ідентичності, може рухатись як у прогресивному, так і в регресивному напрямках. Зміна ідентичності зумовлена соціальним оточенням.

ЛІТЕРАТУРА

1. Газман О.С. . Педагогика свободы: путь в гуманистическую цивилизацию XXI века // Новые ценности образования. Вып. 6 – М., 1996.

2. Словарь практического психолога / Сост. С.Ю.Головин. – Минск: Харвест, 1998.

3. Erikson, E.H. Identity and the life cycle: Selected papers. Psychological Issue Monograph Series, 1, 1959.

Подано до редакції 7.10.05

РЕЗЮМЕ

Рассмотрены аспекты формирования профессиональной самоидентичности студентов педвузов, ее специфика, структура, особенности механизмов

В педагогичі особистості пріоритетним є формування особистісних структур свідомості і крізь них – усіх інших: пізнавальних, комунікативних, організа-торських і т. ін.

Завданням вищої педагогічної школи полягає в пошуку нових підходів, механізмів, створення оптимального середовища для освоєння наукової психолого-педагогічної інформаційної бази та сучасної методології осмислення педагогічної дійсності, формуванні в майбутніх учителів внутрішньої потреби бути компетентним професіоналом, а також мати ряд педагогічно значущих якостей, одним з яких є професійна ідентичність.

5. Gordon Ch. Development of evaluated role identities // Annual Review of Sociology. – 1976. – V. 2.

6. Dj. Marcia, J.E. Identity in adolescence. In J. Adelson (Ed.), Handbook of adolescent psychology. New York: John Wiley, 1980.

7. Waterman A. Identity in Adolescence: Processes and Contents. San-Francisco, 1985.

развития; уточнено понятіє «професіональна самоідентичність».